

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

09 גיליון
2019 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
עורכי הגיליון חן אדלסבורג ואיל בסן
מערכת מייעצת אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד, עוזי שביט
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: "הילד נרדם על ספרו", שמן על בד, ז'אן־בטיסט גרוז, 1755

© Sidney Paget, "Look at that with your magnifying glass, Mr. Holmes", Harry Ransom Center,
The University of Texas at Austin

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2019 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס בדפוס סדר צלם

הדרך שבה אנחנו קוראים, כאן ועכשיו: הקדמה

חן אדלסבורג ואיל בסן

בחיבורו מטריקס: האחר הגדול והמציאות הווירטואלית, שפורסם לראשונה ב־2002, מבקר סלבווי ז'יז'ק את ההנחה הפרנואידיית העומדת בבסיס סרטים רבים שהופקו בשנות התשעים, כגון המופע של טרומן והמטריקס, והגורסת כי העולם המוכר אינו אלא זיוף וכי מאחוריו מסתתרת מציאות אחרת, אמיתית (המיוצרת בידי בעלי אינטרסים רבי־כוח) שאליה יש לחתור.¹ לטענתו, ההנחה החשדנית בדבר קיומו של מבנה עומק המוסתר מתחת לפני השטח הגלויים היא אידיאולוגית בפני עצמה, ולכן יש לפרק את המבנה הדואלי/פרספקטיבי הזה, המוכר לנו כל כך מתיאוריות פסיכואנליטיות ומרקסיסטיות, באמצעות בחינה־מחדש של פני השטח עצמם. במקביל לניסיונו של ז'יז'ק לערער את האופן שבו אנחנו חושבים על העולם ועל המציאות נעשו באותה תקופה ניסיונות רבים להטיל ספק בהנחה בדבר קיומו של מבנה עומק שאנחנו משליכים כמעט באופן אוטומטי לא רק על המציאות אלא גם על הברדיה – היצירה הספרותית. ב־2009 יצא לאור גיליון מיוחד של כתב העת *Representations* תחת הכותרת "The Way We Read Now", בעריכתם של סטיבן בסט ושרון מרקוס. בהקדמה רבת־ההשפעה שכתבו לגיליון, ואשר תרגומה לעברית מובא כאן, כינו העורכים את תיאוריות הקריאה המבוססות על ההנחה המרחבית בדבר קיומם של עומק ופני שטח בשם "קריאות סימפטומטיות". מעמדן של קריאות הגמוניות אלו, ששלטו בחקר הספרות לאורך המאה העשרים, התערער בעקבות פרקטיקות קריאה אלטרנטיביות שהולכות

1. סלבווי ז'יז'ק, מטריקס: האחר הגדול והמציאות הווירטואלית, מאנגלית: יאיר אור, רסלינג, תל אביב 2003.

וקונות לעצמן מקום מרכזי בחקר הספרות היום; בסט ומרקוס מכנים פרקטיקות אלו בשם "קריאות של פני השטח" – קטגוריה הכוללת, לדידם, טווח רחב של אפשרויות קריאה הנע מקָשָב מוגבר למטריאליות עצמה (אם של הספר כמוצר ואם של הטקסט ומשמעותו הליטרלית) ועד אימוץ פני השטח כתפיסה אֶפְקְטִיבִית ואתית. בבסיסן של גישות אלו עומדת הנחה אתית לפיה במקום לאפשר לפרשן להיות גיבור היצירה הפרשנית כמי שחושף את ה"משמעות" של הטקסט הספרותי, יש להעמיד במרכז את מה שהטקסט הספרותי אומר על עצמו.

ההקדמה של בסט ומרקוס עוררה פולמוס ענף מאוד בדבר אפשרויות הקריאה העומדות לפני חוקרות הספרות היום. התגובות האוהדות לגיליון הולידו מעין תנועת-המשך הלוקחת ברצינות את הביקורת של בסט ומרקוס על פרדריק ג'יימסון, הנתפס כפרוטוטיפ של מבקר "חזק" ש"חייב לכתוב-מחדש את הנרטיב במונחים של צופני-על",² ולכן כמייצג המובהק ביותר של הקריאה הסימפטומטית. תנועה זו, המכונה "תיאוריה חלשה" (Weak Theory), ממשיכה את הכיוון שהתוו קריאות של פני השטח; היא נמנעת מחיפוש אחר קשרים סיבתיים חזקים בעלי כוח פרשני שתלטיני ומקדמת כתיבה מחקרית צנועה בשאיפותיה ההסבריות.³ מן העבר האחר, רבים ביקרו את עצם הקטגוריה "קריאות של פני השטח" שמציעים בסט ומרקוס וטענו כי למעשה לא מדובר כלל במתודולוגיות חדשות אלא בגישות המתפתחות כבר שנים רבות, וכי החלוקה ל"עומק" ו"שטח" גסה מכדי להכיל את כל המתודולוגיות הללו. קריאות קוגניטיביות, סוציולוגיות, ליטרליות וניאורפורמליסטיות, למשל, אינן חדשות כלל, והרדוקציה שלהן למטאפורה מרחבית מסווה את המורכבות של כל מתודה בפני עצמה. סוגיה נוספת שעלתה בחריפות בעקבות הצעתם המניפסטית של בסט ומרקוס נוגעת למשמעויות הפוליטיות של מתודות הקריאה למיניהן, בעיקר לנוכח טענתם כי הכוח הפוליטי שיוחס לקריאות עומק "חתרניות" ככאלו שיכולות להשפיע על המציאות באמצעות חשיפת מנגנוני הדיכוי התגלה כבעל השפעה מועטה ביותר, שאף הולכת ונחלשת בעידן שבו המנגנונים הללו נעשים גלויים יותר ויותר. על כך כותבת איילת בן-ישי במאמרה הסוקר בהרחבה את הפולמוס הזה:

ואכן, במבט מ-2017, אחרי עלייתו של דונלד טראמפ לשלטון ובעידן ה"פייק ניוז" שבו לאמת ולעובדות – על אירועים היסטוריים, ההתחממות הגלובלית או אלימות מינית – כבר אין ערך עליון או משמעות פוליטית, בעידן כזה הבעיה אינה שהאמת אינה חשופה אלא שהאמת החשופה אינה משנה לאיש. מתוך כך,

2. ראו להלן, עמ' 23.

3. ראו על כך בגיליון 25 של *Modernism/modernity*, שהוקדש לנושא ב-2018.

המהלך הפוליטי המתבקש הוא להתמקד פחות בסאבטקסט ובאידיאולוגיות נסתרות, ויותר באופן שבו אנו קוראים ומעריכים את הטקסט עצמו ואת העובדות הגלויות בו. ועל כן, מגמת קריאת פני השטח משקפת שתי מסקנות הפוכות מאותו כישלון לכאורה של ה"קריאה לעומק": הראשונה רואה בו דחייה של תפיסת הביקורת הספרותית כאקט פוליטי, והשנייה ממשיכה לראות בניתוח הספרותי אקט פוליטי, אך רואה בקריאת פני השטח מתודולוגיה פוליטית טובה יותר, יעילה יותר או נכונה יותר.⁴

השאלה המובלעת בדברים אלו, והחוזרת ועולה בדיונים ביקורתיים רבים העוסקים ברגע התיאורטי העכשווי, היא שאלת ההיסטוריוזציה של הפנייה לקריאה של פני השטח: מה הביא להופעת מחשבת פני השטח במדעי הרוח דווקא עכשיו, בעשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת? ומדוע עוררה גישה זו הדים כה נרחבים ותגובות כה עזות? בסט ומרקוס עצמם מצביעים על כך שאף על פי שהם ובני דורם באקדמיה האמריקאית נקשרו לכוּחן של הקריאות הסימפטומטיות ה"חזקות", קריאות כאלו עשויות להיראות כמעט מיותרות בעידן הנוכחי משום "שבסוף העשור הראשון של המאה העשרים ואחת, כל כך הרבה נראה כמצוי על פני השטח".⁵ בן-ישי מצדדת בתוכנה ההיסטורית הזאת אך מצביעה גם על זיקה אפשרית בין עלייתן של קריאות של פני השטח ושל גישת ה"פוסט-קריטיק" מבית מדרשה של ריטה פלסקי לבין המשבר במדעי הרוח וההגמוניה המתפשטת של ההיגיון הניאו-ליברלי, שקונה לו אחיזה גם בעולם האקדמי.⁶ לנוכח הדרישה ההולכת וגוברת מן האקדמיה בכלל, וממדעי הרוח בפרט, להוכיח כל העת את השווי שלהם ואת ערכם השיווקי, ניתן להבין את הרתיעה מן העמדה החשדנית בשני אופנים לפחות, המנוגדים זה לזה: אל מול אג'נדת החשיפה של הקריאה הסימפטומטית – קריאה שביכולתה "להראות תוצאות" ולייצר אמירות חדשות, ובכך להצדיק את נחיצותה ואת תועלתה – דווקא ההסתייגות מן הפאתוס של עמדה זו מצטיירת כמהלך מתנגד הבז ללוגיקה התועלתנית שהניאו-ליברליזם מבקש להשליט גם על מחקר הספרות; לחלופין, ההימנעות מתפיסת עמדה ביקורתית מפורשת ומוצהרת עשויה להתפרש גם ככניעה לכוחות השוק הניאו-ליברליים וכנסגיה אל שיח שהוא א-פוליטי ולכן שמרני במהותו. במאמרה הרואה אור בגיליון זה מספקת אורלי לובין פרספקטיבה היסטורית נוספת: הפנייה אל פני השטח, שלובין מתארת כמתקפה על החשדנות, נולדה, לטענתה, מתוך אכזבה פוליטית עמוקה מהמהפכה

4. איילת בן-ישי, "לקרוא את פני השטח: תיאוריה ללא ביקורת?", תיאוריה וביקורת, 50, 2018, עמ' 317.

5. ראו להלן, עמ' 18.

6. בן-ישי, "לקרוא את פני השטח: תיאוריה ללא ביקורת?", לעיל הערה 4, עמ' 319-320.

שלא התרחשה, המהפכה שהלימודים ההומניסטיים היו אמורים להוביל: "האכזבה מהליברליזם הקונסרבטיבי של הנשיא ביל קלינטון; ההלם בעקבות מתקפת הטרור של 9/11, שהתבטא בשאלה 'למה העולם כל כך שונא אותנו?', ולנוכח הרמייה שהפעיל הנשיא ג'ורג' בוש הבן כדי לפתוח במלחמה בעירק; האכזבה מהמהפכה ששוב לא התרחשה בימי הנשיא ברק אובמה; האכזבה מכך שמועמד שלא קיבל את אמון רוב האזרחים/ות בבחירות ימונה לנשיא ארצות הברית; האכזבה מכך שהעולם מלא שנאה וחוסר אמון, והרצון הכמעט בלתי נשלט להתנתק ממנו".⁷

עלייתן של מתודולוגיות של קריאת פני השטח קשורה כמובן גם בשינויים המתרחשים בשדה הספרות. בעוד ספרות מודרניסטית נענית בדרך כלל בקלות יחסית לקריאות חדרניות, ספרות פוסטמודרניסטית וספרות עכשווית מערימות קשיים רבים על קריאות מן הסוג הזה. כפי שטוען ג'יימסון, אמנות פוסטמודרניסטית, על תהליכי השעתוק המאפיינים אותה, גורמת לעולם לא אחת "לאבד את עומקו" וכך היא מייצרת חוויה מחרידה ומרוממת רוח בוזמנית שהוא מכנה "הנשגב ההיסטרי".⁸ אך למרות תובנתו על אובדן העומק, ג'יימסון עצמו ניגש אל הפוסטמודרניזם בכלים המבחינים בין עומק לשטח. בעקבות ביקורתם של בסט ומרקוס ניתן לחשוב על כלים מתאימים יותר, אולי, לקריאה של ספרות פוסטמודרניסטית מאלו שמציע ג'יימסון. מתודולוגיות של קריאת פני השטח מאפשרות להשתוות יותר על החוויה הפוסטמודרנית שג'יימסון מתאר ופחות על משמעותה הלא-מודעת. כך נפתח פתח לקריאה המקבלת את הטקסט כמעין אוסף של צירופי מקרים והנמנעת הן משימוש בלא-מודע של המחבר כסובייקטיביות המכוונת ומאחדת אותם והן משימוש בלא-מודע של הקוראת כמי שמצרפת אותם וכך מכוננת את הסובייקטיביות שלה. המטרה היא להפנות את תשומת הלב אל פני השטח הטקסטואליים, כפי שטוענים בסט ומרקוס, המבינים את "עצם הקִּשְׁב לִיצִירַת האמנות כסוג של חופש".⁹ בנוסף על כך, בעידן שבו המשמעות הפוליטית של טקסט ספרותי חשופה פעמים רבות לגמרי, כאמור, לא נדרשת קריאה סימפטומטית כדי לחלצה. השפעתה הבלתי מעורערת של פוליטיקת הזהויות על הספרות העכשווית מעלה גם היא את משמעויותיו הפוליטיות הסמויות של הטקסט אל הרובד הגלוי. בסט ומרקוס אמנם מתייחסים, דרך דיון במאמרה של אן צ'נג, להרמנויטיקה של חשד כבעלת ברית של פוליטיקת הזהויות, אך ניתן לחשוב על פוליטיקת הזהויות גם כבעלת ברית של

7. ראו להלן, עמ' 82.

8. פרדריק ג'יימסון, פוסטמודרניזם או ההיגיון התרבותי של הקפיטליזם המאוחר, מאנגלית: עדי גינצבורג-הירש, רסלינג, תל-אביב 2008, עמ' 71.

9. ראו להלן, עמ' 38.

קריאת פני השטח. לעתים, הודות לאופי הפוליטי החשוף שלה, פוליטיקת הזהויות מיתרת את השימוש ב"לא-מודע הפוליטי" ומאלצת אותנו לבחון דרכי קריאה חדשות. דומה כי מתוך הסבך הפולמוסי שנוצר סביב ההצעות להשעיית החשד הפרשני מצד אחד, וסביב החשדנות הביקורתית כלפי השעיה זו עצמה מצד אחר, מתבלטת מסתה של איב קוסופסקי סדג'וויק, "קריאה פרנואידית וקריאה מאחה", כרגע מבשר ומכונן, אלגנטי במיוחד ומקורי במיוחד, שהוגי והוגות המפנה הפוסט-ביקורתי שבים וחוזרים אליו פעם אחר פעם. כוח המשיכה של מסה זו, שגרסה מוקדמת שלה ראתה אור כבר ב-1997, נעוץ לא רק באופק האופטימי והאפירמטיבי שהיא משרטטת עבור מעשה הקריאה הביקורתי אלא גם בעמקות האנליטית, המלווה במנה גדושה של תחכום ועוקצנות רטוריים, שבאמצעותה מבקשת סדג'וויק לברר את מנגנוני פעולתה של ההרמנויטיקה של החשד. בהגדרת הקריאה החשדנית כקריאה "פרנואידית", ובהתעקשות על הבנת מושג הפרנויה במלוא השתמעויותיו הפסיכולוגיות, הרגשיות והבין-אישיות, מציעה סדג'וויק אפשרות לחשיבה-מחדש על אופני קריאה במונחים של תיאוריית אָפֶקט, כלומר במונחים של תיאוריות-רגש המובלעות בהם-עצמם. לשיטתה, את הבחירה לקרוא באופן חשדני אין להבין עוד כהעדפה מתודולוגית בלבד אלא, ואולי לפני הכול, כהתמקמות בעמדה אָפֶקטיבית פרנואידית – עמדה מפתה, מעצימה ומתגמלת, בה במידה שהיא מגבילה, מערערת ושברירית; עמדה שקל מאוד להישאב אליה משום שהיא מגוננת מפני כל הפסד, חולשה או הפתעה לא נעימה, כפי שקשה להפנות לה עורף, שהרי "לעולם אינך יכול להיות פרנואיד מדי".¹⁰

אם נדמה שהפרנויה נידונה בחיבור זה של סדג'וויק מתוך היכרות קרובה, אינטימית, הרי זה משום שחצי הביקורת מופנים כאן גם כלפי עבודתה המוקדמת של סדג'וויק עצמה. "אני מביטה לאחור על הכתיבה שלי-עצמי משנות השמונים, ועל הכתיבה של חוקרים אחרים," היא כותבת בגילוי לב, "בניסיון להתחקות אחר השינוי הזה [כלומר, אחר הופעת הפרנויה כתשתית מתודולוגית-ביקורתית] – שינוי שנראה כעת ככזה שראוי לתהות עליו אבל באותה העת נראָה, אני סבורה, כמהלך הטבעי ביותר בעולם".¹¹ ואמנם, המסה "קריאה פרנואידית וקריאה מאחה" מייצגת וממחיזה מפנה עקרוני בהגותה של סדג'וויק, הידועה בעיקר כאחת מן הדמויות המייסדות של התיאוריה הקווירית ואשר ספרה המשפיע האפיסטמולוגיה של הארון, שראה אור ב-1990 ונחשב לאבן יסוד בתחום, מאופיין בגישה חשדנית מובהקת, סוחפת ומרשימה. החל מאמצע שנות התשעים, ובלי לנטוש את מחשבת הקוויר, פנתה סדג'וויק לעיסוק גובר והולך בתיאוריית אָפֶקט (Affect Theory), תוך חקירת ההצטלבויות – המרובות

10. ראו להלן, עמ' 149.

11. ראו להלן, עמ' 148.

והמסועפות – בין רגשות, טקסטורות, פרפורמטיביות, פוליטיקה ומיניות בתרבות ובהגות המודרניות. חקירות אלו, שנוסחו בין היתר בהשראת המחשבה הפסיכואנליטית של מלאני קליין ושל סילבן טומקינס וכוונסו בספרה החשוב של סדג'וויק *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*,¹² שרטטו אופק חדש, מוכוון-אָפֶקט, עבור ביקורת התרבות – ואכן, רבים מסמנים את סדג'וויק כאחת ממבשרות "המפנה האֶפֶקטיבי" ("affective turn") שהלך והשתרש במדעי הרוח והחברה בשנים האחרונות. כפי שעולה מפרק המבוא לספר *Touching Feeling*, הדרך שבה סדג'וויק "קוראת עכשיו" אינה דרך המובילה להתנגשות אלא, בראש ובראשונה, דרך עוקפת: "בפרויקט זה ניסיתי לחקור כמה דרכים לעקוף את הטופוס של עומק או התחבאות – טופוס המוליך, באורח טיפוס, לדרמה של חשיפה – שהיה למרכיב כה מרכזי בעבודה הביקורתית של ארבעת העשורים האחרונים".¹³ על רקע זה, את הפנייה לקריאה רפרטיבית – "מאחה", "מתקנת" – יש להבין גם כמעין מהלך של תיקון, תגובה לפרנויה הביקורתית הפורה שאֶפיינה את עבודתה המוקדמת של סדג'וויק ובמידה רבה סיפקה הן לגיטימציה והן מודל עבור הלך הרוח החשדני שהיה שכיח כל כך בשדה הביקורת של שנות השמונים, התשעים ותחילת שנות האלפיים. וכמין שיקוף מאוחר של המחווה הרפרטיבית של סדג'וויק עצמה, בעצם תרגום המסה הזאת כאן, בגיליון זה של אות, יש אולי משום תיקון צנוע לדמותה של סדג'וויק בעיני קוראי עברית, שכן, חיבורה היחיד שחלקים ממנו הופיעו עד כה בעברית, בשתי במות שונות, הוא האפיסטמולוגיה של הארון¹⁴ – טקסט מרהיב, רב-השפעה ופורץ דרך אך גם כזה שאימוץ העמדה החשדנית מופיע בו, במילותיה של סדג'וויק, כ"מהלך הטבעי ביותר בעולם".

חשוב לציין, עם זאת, כי סדג'וויק אינה מבקשת לבטל מכול וכול את אפשרות הקריאה הפרנואידית. למעשה, מטרתה היא להציב את הפרנויה "כסוג אחד של פרקטיקה אפיסטמולוגית בין פרקטיקות אחרות, אלטרנטיביות".¹⁵ היחס בין שני אופני הקריאה המוצגים בכותרת המסה, "קריאה פרנואידית" ו"קריאה מאחה", אינו

12. Eve Kosofsky Sedgwick, *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*, Duke University Press, Durham 2003; *Idem.*, *The Weather in Proust*, Duke University Press, Durham 2011

13. סדג'וויק, "מבוא", בתוך *Touching Feeling*, שם, עמ' 8.

14. איב קוסופסקי סדג'וויק, "האפיסטמולוגיה של הארון (קטעים נבחרים)", מאנגלית: עמליה זיו, בתוך יאיר קדר, עמליה זיו וארון קנר (עורכים), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003, עמ' 303-328; "האפיסטמולוגיה של הארון", מאנגלית: אנאלו ורביץ, תיאוריה וביקורת, 37, סתיו 2010, עמ' 284-304.

15. ראו להלן, עמ' 149.

מתמצה במשחק סכום אפס, ביחס של א/או; את שני אופני הקריאה האלו יש להבין "לא כאידיאולוגיות תיאורטיות (ובוודאי לא כטיפוסי אישיות יציבים של מבקרים) אלא כהשקפות יחסיות משתנות והטרוגניות". לעתים קרובות, פרקטיקות מאחות "מחללות [...] לפרויקטים ביקורתיים פרנואידיים במוצהר", בדיוק כפי ש"רגעים פרנואידיים [...] נחוצים [...] לביטוי ולידע לא פרנואידיים".¹⁶ ואכן, כפי שמציינים כמה מבקרות ומבקרים, גם המסה של סדג'וויק עצמה רחוקה מלהיות נופת צופים של אופטימיזם צרוף או של חיוביות מהותית ובלתי ניתנת לערעור; למעשה, היא רצופה ברגעים של חרדה, עוקצנות וכעס, וגם – של פרנויה. רגעים אלו ממחשים יותר מכול את מורכבותן האפקטיבית של העמדות וההתמקמויות שלנו – הפרנואידיות, המאחות, וכל מה שביניהן – אל מול העולם, אל מול הטקסט ואל מול קוראים, קוראות ואופני קריאה אחרים.¹⁷ אין פלא אפוא שבמבוא לספר *Touching Feeling* סדג'וויק מבקשת להפנות תשומת לב מחודשת אל מילת היחס "לצד" (*beside*), כמין חלופה לסגנון המחשבה החשדני המאופיין במטאפוריקה של עומק והסתרה ובשימוש יתר במילות היחס "מתחת" (*beneath*), "מאחורי" (*behind*) ו"מעבר" (*beyond*).¹⁸ "לצד", כמילת יחס, עשויה לסייע לנו להמשיג את אופני הקיום הסימולטניים, זה לצד זה, של הלכי רוח, אפקטים ודרכי קריאה המכוננים ביניהם יחסים שונים ומגוונים שלא ניתן לרדדם לכדי אופוזיציות בינאריות כגון עומק ופני שטח, חשיפה והסתרה, התנגדות וסטטוס קוו, או – בגרסה שנראית רלוונטית במיוחד לפרוטוקולים של קריאה הנהוגים במקומותינו – חתרנות מול הגמוניה.

כותרת המשנה הערמומית של מסתה של סדג'וויק, "אתה כל כך פרנואיד, אתה בטח חושב שהמסה הזאת היא עליך", מדגימה היטב, ובשנינות פרפורמטיבית, את לולאת ההיזון החוזר האופיינית לפרנויה. אך דומה כי בנקודת הזמן הנוכחית בהיסטוריה של ביקורת הספרות אין צורך שנהיה לגמרי פרנואידים על מנת לזהות את עצמנו, או לפחות גרסה מסוימת של העצמי הביקורתי שלנו, משתקפים מבעד לכותרת ולטקסט של המסה. למעשה – בלשונו של שירה הידוע של קארלי סימון, ששימש כהשראה גלויה לכותרת המסה של סדג'וויק – יהיה זה יהיר למדי לחשוב כי המסה הזאת כלל

16. ראו להלן, עמ' 150.

17. בעניין זה ראו Jonathan Flatley, "Unlike Eve Sedgwick", *Criticism*, 52:2, Spring 2010, pp. 225-234 ובעיקר Heather Love, "Truth and Consequences: On Paranoid Reading and Reparative Reading", *Criticism*, 52:2, Spring 2010, pp. 235-241. מאמרים אלו הוצגו לראשונה במושב שהוקדש לנושא "אפקט וקריאה מאחה" במסגרת הכנס "Honoring Eve" שנערך לזכרה של סדג'וויק באוניברסיטת בוטון באוקטובר 2009, כחצי שנה לאחר מותה. הרצאות הכנס כונסו בגיליון מיוחד של כתב העת *Criticism*, שראה אור באביב 2010.

18. סדג'וויק, "מבוא", לעיל הערה 13, עמ' 8.

אינה עליך. לא יהיה זה מוגזם לומר כי כקוראות, כולנו כיום פרנואידיות במידה מספקת כדי שניאלץ להודות שהמסה של סדג'וויק היא, במידה זו או אחרת, גם עלינו. אכן, את העניין העכשווי בקריאות של פני השטח מסבירים בסט ומרקוס בין היתר כתופעה דורית:

מי הם אותם "אנחנו"? אף על פי ש־*Representations* הוא כתב עת מולטי־דיסציפלינרי, הכותבים והעורכים של גיליון זה יוצרים יחדיו קבוצה הומוגנית יחסית של אנשי אקדמיה שקיבלו את תואר הדוקטור שלהם בספרות אנגלית או השוואתית אחרי 1983. [...] הוכשרנו לקריאה סימפטומטית, נקשרנו לכוח שהיא העניקה למעשה הפרשנות, וקשה לנו להשתחרר מהאמונה שלטקסטים ולקוראיהם יש לא־מודע. [...] אלו מאתנו ששברו את שיניהם האינטלקטואליות על דקונסטרוקציה, על ביקורת האידיאולוגיה ועל ההרמנויטיקה של החשד מוצאים לא פעם כי פרוטוקולים אלו של דה־מיסטיפיקציה מיותרים בעידן שבו [...] אנשים רבים מזהים מיד הצהרות פוליטיות [...] כשקרים.¹⁹

אך מה בדבר הדרך שבה אנחנו קוראים עכשיו, כאן, בעברית? גיליון זה, ככל גיליונות אחרים, יוצא לאור מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית באוניברסיטת תל אביב; ואמנם, רובנו – חברות המערכת, כותבות המאמרים, המתרגמים, וכן רבים בקרב קוראיו של כתב העת ובקרב קהילת חוקרות הספרות בישראל – חונכנו על ברכי "אסכולת תל אביב" שצמחה בחוג לתורת הספרות הכללית באוניברסיטה זו לפני כחצי מאה והטיפה לקריאת עומק מדוקדקת של הטקסט הספרותי. בפרפראזה על דבריהם של בסט ומרקוס ניתן לומר כי התביעה לחשוף את הסיפור ה"אמיתי" המסתתר "מתחת" (או "מעבר") לסיפור שהטקסט מגולל על פני השטח היא הנורמה הפרשנית שעליה שברנו אנחנו את שינינו האינטלקטואליות. כפי שצווינו בידי מנחם פרי ומאיר שטרנברג במאמר המכונן של אסכולה זו, "חייב המפרש לבנות את האינטרפרטאציה המורכבת והמאורגנת ביותר, שתקשר מאקסימום עובדות (פרטים, גוונים, דקויות) באופן השלם, ההגיוני והעשיר ביותר [...] הקריאה מתוך שימת־הלב לפרטים ולדקויות ומתוך הנחת קיומו של העיבוי הסמאנטי של הטקסט 'משתלמת' יותר מכל קריאה אחרת"²⁰ – או, בניסוח מאוחר של פרי: "הקריאה המקסימלית היא בהכרח 'סיבוב נוסף' של הקריאה [...] ההיפוך של מעמדם [של פרטים], שבא בהמשך באמצעות יצירת הקשר חדש, מקנה לטקסט דו־קומתיות ומנגיד בין 'פני־השטח' שלו ('הלכאורה'), לבין

19. ראו להלן, עמ' 17–18.

20. מנחם פרי ומאיר שטרנברג, "המלך במבט אירוני: על תחבולותיו של המספר בסיפור דוד ובת־שבע ושתי הפלגות לתיאוריה של הפרוזה", הספרות, א:2, תשכ"ח, עמ' 292; ההדגשה שלנו.

האינפורמציה 'החבויה במעמקים', 'הסודית', הנתפסת כמשמעות 'האמיתית', כ'לאמיתו של דבר' של הטקסט".²¹ הקריאה המקסימלית, על המבנים הפרשניים המפוארים שהיא מעמידה, היא אפוא ביסודה קריאה פרנואידיית לעילא ולעילא – היא חולקת עם ההרמנויטיקה של החשד לא רק את הדימוי המרחבי-דואליסטי של הטקסט ואת מטאפוריקת המעמקים אלא גם את החתירה אל איזו אמת שאינה נגישה לאיש פרט לפרשן הווירטואוז שביכולתו לפענח את סודו של הכתוב; וככל התכוונות פרנואידיית ראויה לשמה, היא עומדת תמיד על המשמר, נזהרת שלא להיתפס בקוצר יד פרשני, מוכנה ומזמנה בכל עת לעוד סיבוב נוסף, לעוד קריאה "שנייה" בפעם המיידע-יכמה, נכונה להוכיח אחת ולתמיד (ואחר כך שוב ושוב, אם יהיה צורך) כי היא-היא הקריאה המשתלמת, המקושרת והמאורגנת ביותר האפשרית, מקפידה הקפדה יתרה שלא לתת לאף פרט לחמוק ממבטה המקסימליסטי.

מכיוון אחר, שאפשר לתארו כ"ירושלמי", הדחף הפרשני המקסימליסטי מוכר לנו היטב מן המסורת ההיסטוריוגרפית הענפה ורבת-ההישגים בחקר הספרות העברית, שבלבה עומדת השאיפה לקנות שליטה על שדות ספרותיים שלמים. מסורת דומיננטית זו, ששורשיה נעוצים בביקורת הספרות של ראשית המאה העשרים, הלכה ושגשה במחצית השנייה של המאה בעיקר בעבודותיהם של חוקרים מרכזיים שצמחו בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית. לביטוייה המובהקים והמשפיעים ביותר היא זכתה, כמדומה, במחקריו הרבים של דן מירון, שבהם הוא חוזר וממחזי ומאייש את עמדת המבקר ה"חזק", הצופה ממעוף הציפור על שדה הספרות העברית הנתון למבטו המארגן, ובמפעלו המונומנטלי של גרשון שקד, שנמתח על פני חמישה כרכים וכתיבתו נמשכה כשניים וחצי עשורים, הסיפורת העברית 1880–1980.²² מחקריהם ההיסטוריוגרפיים של מירון ושקד (וכן אלו של מוריהם באוניברסיטה העברית, ובעיקר דב סדן ושמעון הלקין, ואלו של תלמידיהם ותלמידותיהם, באוניברסיטה זו ובאוניברסיטאות אחרות) הנחילו לחקר הספרות העברית מורשת של מחשבה ביקורתית "חזקה" וסמכותנית ששאפתה היסודית היא למפות, להקיף, לארגן ולהשליט סדר.

במובן מצומצם ועכשווי יותר, אלו מאתנו העוסקות בחקר הספרות העברית בעשורים האחרונים אמונות היטב על הקריאה החשדנית המקסימליסטית גם בגרסתה הפוליטית-במישרין, המושקעת בחשיפת ההטיות האידיאולוגיות המוסוות מתחת לפני השטח של טקסטים. אכן, אם להידרש למילותיה של סדג'וויק, דומה כי גם

21. מנחם פרי, שב עלי והתחמם – הדיאלוג ההומוארוטי בין ברנר לגנסיין: מיקרו-ביוגרפיה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2017, עמ' 19.

22. גרשון שקד, הסיפורת העברית 1880–1980, א-ה, כתר והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב 1977–1998.

בביקורת הספרות העברית, "יישום של הרמנויטיקה של חשד נתפס כצו מחייב יותר מאשר כאפשרות בין אפשרויות אחרות".²³ דוגמה מרתקת – אפילו סימפטומטית – לדינמיקה זו היא אימוצו המאוחר של ספרו של ג'יימסון הלא-מודע הפוליטי כמודל להיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה בספרם החשוב של אמיר בנבגי וחנן חבר ספרות ומעמד, שראה אור ב-2014. "המודל המוצע כאן לקוראנו, מצהירים המחברים במבוא לקובץ, "הלקוח על כרעיו ועל קרבו מעבודתו של פרדריק ג'יימסון, מבוסס על 'משא ומתן' – לא תמיד מודע, ולא תמיד רציונלי – בין הרובד התרבותי המודע (מבנה-העל) לבין הסיבתיות הנעלמה של הלא-מודע הפוליטי המפעיל את הספרות במשלבים פסיכולוגיים וספרותיים שונים".²⁴ וכך ג'יימסון, המלוהק במאמרם של בסט ומרקוס לתפקיד האנטגוניסט פאר אקסלנס – מבקר הספרות הגאון אך השתלטן החולש על שדה הביקורת ביד רמה וחשדנית, ועתה עלינו לשאוף, אם לא ממש להדיחו מכס השלטון, לפחות לפנות מקום לצדו לאופנים אחרים של מגע עם טקסטים ספרותיים – מופיע בשדה הביקורת העברית כמנסח העיקרי של מבנה ההיסטוריוגרפיה שלה. אימוץ המודל של "הלא-מודע הפוליטי" – למעלה משלושה עשורים לאחר שנוסח לראשונה אצל ג'יימסון – כמין מסגרת-על להבנת ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה כולה, ממחיש את הרלוונטיות המתמשכת ואת היעילות הפרשנית הבלתי מעורערת של העמדה החשדנית אך גם את הדומיננטיות התיאורטית והמתודולוגית שלה ואת עמדת הכוח המפתה שהיא מציעה למבקרי הספרות. יותר מכול, דומה כי עצם העובדה שאין בפנייה עכשווית זו לג'יימסון שום דבר מפתיע באמת עבורנו, כחוקרי ספרות עברית, עשויה ללמד אותנו דבר-מה עקרוני על ה"עכשוויים" השונים של ביקורת הספרות בארצות הברית ובישראל.

כמי שחונכו ברוח הקריאות המקסימליסטיות והחשדניות, האפשרות של קריאת פני השטח מאתגרת את תפיסת הביקורת שלנו ואת זהותנו כחוקרות ספרות. בכל אחד מן המאמרים שבחרנו להוסיף לפולמוס ולחשוב באמצעותם מחדש על "הדרך שבה אנחנו קוראים עכשיו" יש משום פרובלמטיזציה של הטענות העומדות בבסיסו. מאמרה של יעל סגלוביץ "רוחות הרפאים של הביקורת החדשה": ברוקס, פוקנר, והפוליטיקה של הקריאה הצמודה", המתמקד בקשב האינטנסיבי המאפיין את הקריאה הצמודה על פי אסכולת "הביקורת החדשה", עוקב בדקדקנות, כמעט בהילוך איטי, אחר פרקטיקת הקריאה המוכרת והנפוצה ביותר בזמננו ומראה, באמצעות פירווקה

23. ראו להלן, עמ' 147.

24. אמיר בנבגי וחנן חבר, "מבוא: היסטוריה ספרותית וביקורת הספרות", בתוך הנ"ל (עורכים), ספרות ומעמד: לקראת היסטוריוגרפיה פוליטית של הספרות העברית החדשה, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב 2014, עמ' 20.

לפעולות המרכיבות אותה, כיצד היא דורשת מהקורא "להמית" את עצמו, במעין "המתה מלנכולית", כדי לפנות מקום לטקסט בתודעתו. פרקטיקה "הונטולוגית" זו של קריאה מתגלה לא רק כנושאת משמעויות פוליטיות (בניגוד לתפיסה הרווחת, הרואה ב"ביקורת החדשה" תנועה א-פוליטית) אלא גם כקרובה, במובנים מסוימים, לקריאה של פני השטח, ולא לקריאה סימפטומטית דווקא. הקשב האינטנסיבי הדרוש לקריאה הצמודה מזכיר יותר את ההשתהות של סוזן סונטאג על "הארוטיקה של האמנות"²⁵ (ביטוי שבסט ומרקוס מבססים עליו את טענתם) מאשר את הקריאה הסימפטומטית הפרוידיאנית או המרקסיסטית.

ההמתה המלנכולית הנדרשת כדי לבצע קריאה אתית בטקסט הפוכה ל"התערבותיות" הרדיקלית שמציע פייר באיאר בדיונו בשאלה "מהי הביקורת הבלשית". באיאר משלים בחירות רבה לא רק "פערים" אלא גם את מה שרומן אינגרדן כינה "אי-מוגדרויות", כדי לזכות דמויות חפות מפשע. בניגוד למה שנהוג בקריאה הצמודה, הקורא אצל באיאר אינו קונסטרוקט גנרי אלא קונסטרוקט ספציפי המכיר בסובייקטיביות של תהליך השלמת הפערים והאי-מוגדרויות שבטקסט. באיאר אמנם מכנה את המתודה שלו "קריאה חשדנית" אך פעולתו חורגת הרבה מעבר לקריאה החשדנית בצורתה המוכרת והרווחת. הוא מוליך את העמדה החשדנית לקיצוניות כמעט פארודית, כפי שטוען דרור משעני בהקדמה שכתב לתרגום, וכך מבקר הן את הפרקטיקות החשדניות המקובלות והן את הניסיונות הרבים להשעייתן. ה"התערבותיות" של באיאר מנוגדת לפסיביות היחסית של מרבית הקריאות של פני השטח ובמובן זה היא מאתגרת את הרוח התיאורטית הנושבת היום.

גם מסתו הגנוזה של אהרן שבתאי "אהרן", שנכתבה ב-1985 וכאן היא מתפרסמת לראשונה, ו"אחרית הדבר" שכתב לה מיכאל גלזמן, "הפואטיקה המסאית של אהרן שבתאי: הערות על המסה הגנוזה 'אהרן'", מוליכות את הסובייקטיביות של תהליך הקריאה לקצה גבול היכולת שלה. מסתו של שבתאי מציעה את הממד החומרי של דירת הוריו וחפציה כמפתח פרשני לפואטיקה שלו-עצמו – גישה שהיום ניתן לשייך בקלות לזרם המכונה "Thing Theory". נוכחותה של החגורה של אביו הופכת את הבית ל"דמוני" ואל-ביתי ומוצגת כמנוע שדוחף את שבתאי אל הבדיון, וכתוצאה מכך אל הקריאה והכתיבה. איום החגורה מקושר בעיקר לשאלות של אכילה ובליעה ממשיות, המתורגמות אצל שבתאי לאכילה מטאפורית של חומרי קריאה אינסופיים. אלו משמשים אותו כאמצעי (דמוני גם הוא, לדבריו) לשימור החיים. הכתיבה מאפשרת לו לברוא את עצמו מחדש באינספור דרכים, וכך לייצר אפשרויות חיים אלטרנטיביות.

Susan Sontag, "Against Interpretation", *Against Interpretation and Other Essays*, Farrar, Straus and Giroux, New York 1966, p. 10

ההתחקות אחר החומרים ש"עיכל" משמשת ככלי פרשני בקריאת יצירתו. אך, כפי שמראה גלזמן, המפתח הפרשני שמציע לנו שבתאי הוא מפתח בלתי אפשרי. בדומה לפייר מנאר של בורחס, שעל מנת לכתוב (שוב) את דון קיחוטה עליו להיות מיגל דה סרוונטס, שבתאי דורש מקוראיו "להיות אהרן" כדי להבין את כתיבתו. תיאוריית הקריאה שהוא מציע נידונה בהכרח לכישלון, הן משום שאי אפשר להתחקות באופן מלא אחר הטקסטים שהוא "בלע" והן משום שתפיסת הסובייקטיביות שלו היא מלכתחילה מרובה, חמקנית ומפולשת.

מאמרה של לובין, "קריאה פמיניסטית: המהפכה שכן התרחשה", מציע התערבות מקורית בדיון הסוער בשאלת הקריאות הסימפטומטיות וקריאות של פני השטח. במקום להצטרף לאחד המחנות הנצים (בנוסח "קריאה חשדנית – בעד ונגד") או לנסות לדמיין עוד וריאציה אפשרית לקריאה של פני השטח, לובין מבקשת לרדת לחקר שורשי הפולמוס עצמו ולעמוד הן על מניעיו והן על גבולות חלותו. הקריאה הפמיניסטית מוצעת כאן כמין תצורת-גבול של פולמוס זה: תיאוריית קריאה שהיא ביסודה סימפטומטית וחשדנית, אך מסיבות הנוגעות ברגע הפוליטי והתיאורטי העכשווי היא כמו מזוכה-מראש מן ההאשמות המופנות כיום כלפי ההרמנויטיקה של החדש. נקודת מוצא זו מולידה מהלך תיאורטי נועז ודו-כיווני: מצד אחד, כיוול השיח הביקורתי סביב המתח שבין הקריאה החשדנית לקריאה של פני השטח מאפשר לנסח-מחדש את עמדת הקריאה הפמיניסטית כמתח לא פתור, לא לגמרי בינארי, בין שני סוגי מבטים, גבוה ונמוך; ומצד אחר, מקרה הקיצון של הקריאה הפמיניסטית, המצליחה לחמוק מקטגוריזציה יציבה, מתברר במאמר כתרומה חשובה להבנת הגבולות, הרגישויות ונקודות העיוורון של השיח הביקורתי התחום בין שני הקטבים.

המאמרים המופיעים בגיליון זה אמנם אינם עוסקים במפורש במסורות הקריאה המקומיות, אך במובלע, וכמכלול, הם מובאים כאן כאפשרות להרהר גם – אם לא בעיקר – בדרכים שבהן אנחנו קוראות עכשיו, כאן, בשפה העברית. אנחנו רואים בהם הזמנה לקוראינו ולקוראותינו להתמקם, גם אם מתוך עמדות אפקטיביות מגוונות (התנגדות, גאווה, התרסה, ספקנות, סקרנות), כנמענים של פנייה צנועה: כמבקרי ספרות הקוראים וכותבים עברית, כאן ועכשיו, אתם בוודאי פרנואידיים מספיק כדי שתוכלו לחשוב שהגיליון הזה הוא גם עליכם.